

PASSA PORTA SEMINAR 2014
THE TIME OF THE AUTHOR

De stratagème van de schrijver

Een case study in Armenië

Anne Provoost

Loopt de tijd van de schrijver synchroon met die van de wereld waarin hij werkt?

Schrijfster Anna P. heeft zich een slimme telefoon aangeschaft. Niet om veel mee te bellen, weet ze, maar omdat een collega-dichter haar de applicatie 'notities' heeft laten zien. 'Notities', heeft hij haar uitgelegd, is een virtueel aantekenboekje dat je tekst die je op je telefoon ingeeft meteen met je laptop synchroniseert. Geen geklooi meer met moleskines, onleesbare bierkaartjes, volgekrabbelde servetten en andere vergankelijke dragers, de kanariegele app seint je goede invallen rechtstreeks naar je werkstation. Voor een schrijver een aantrekkelijk gadget, al was het voor Anna vooral het neologisme dat haar tot de aankoop verleidde. De dichter gebruikte het werkwoord syncen, veel mooier dan het etherische in de cloud zetten dat tegenwoordig iedereen bezigt. Syncen deed haar aan fysica denken, aan een laboratorium, aan gewicht. Het riep het beeld bij haar op van woorden die oververhitten, het reageervat doen smelten, en wegzinken, door de kamervloer heen de ondergrond in, tot ze door een aardlaag worden

gestopt. Daar blijven ze in onwrikbare volgorde liggen, als gave volzinnen en onvergetelijke verzen, en worden door het insijpelen van mineralen doorheen de jaren hard, duurzaam en substantieel als steen.

Anna vertrekt naar Armenië om over 'de vergeten genocide' te schrijven. In haar thuisland is men volop het begin van de Eerste Wereldoorlog aan het herdenken. Aan de andere zijde van Europa nadert een verjaardag die evenmin mag worden vergeten. Daar werden in 1915 een miljoen Armeniërs vermoord. Anna stelt zichzelf bij het plannen van haar schrijfproject meteen al in gebreke. De Turkse overheid weigert tot vandaag om de etnische uitroeiing als genocide te erkennen. Een misdaad die op negationisme stuit maakt etterende wonden. Ze zal haar onderwerp omzichtig moeten benaderen, en een veelheid van stemmen moeten aanhoren, niet enkel die van schrijvers en intellectuelen. Ze maakt zich klaar om doorlopend te noteren, ook op de bus en in de koffiehuisen. Ze rekent erop dat haar nieuwe telefoon haar daarbij zal helpen.

Op het vliegtuig neemt er een kleine, dubbelgevouwen dame naast haar plaats. De vrouw ziet er erg oud uit. Haar dunne, witte haren staan als een lichte krans om haar hoofd, haar wangen lijken van kostbaar craqueleerwerk, en de rimpels van haar ooghoeken waaiëren tot aan haar oren uit. Ze is nog maar gaan zitten of ze is al met Anna in gesprek. Haar naam is Aghavni, vertelt ze, wat in het Armeens Duifje betekent. Ze is van Kharberd, een Armeense stad die door de Ottomanen is ingelijfd, en tegenwoordig op Turks grondgebied ligt. Ze bracht haar jeugd door in Libanon, in een tehuis voor verdreven Armeense kinderen, nadat ze bij een klopjacht van haar moeder en haar broertje was gescheiden. Acht jaar lang wachtte tot ze werd opgehaald. Op een dag stond haar broer, ondertussen een jongeman, aan de poort van het tehuis. In tegenstelling tot wat Duifje dacht was hij niet vermoord, maar door een Turk gered. De Turk had aan

een bootman op de Eufraat een goudstuk gegeven om het kind veilig naar de overkant te brengen. Daarna had hij acht jaar gezworven. Nu was hij hier om haar te halen. Duifje ging evenwel niet met hem mee. Ze was twaalf. Ze was al sinds haar vierde in het tehuis. Ze herkende de jonge man niet, en weigerde hem te omhelzen. De directrice van het tehuis werd achterdochtig, en stuurde hem weg. Die dag miste Duifje een kans om met haar moeder te worden herenigd. Toch voelde ze zich de lange jaren die ze nadien nog in Libanon doorbracht niet ongelukkig. Ze wist dat haar moeder leefde, en dat haar broer was gered door een Turk.

Terwijl de vrouw het verdere verloop van haar leven schetst, met alle verwickelingen en details die in een mensenleven voorkomen, wordt voor Anna duidelijk dat Duifje helemaal niet is voor wie ze zich uitgeeft. Ze is geen oud Armeens vrouwtje dat in Libanon is opgegroeid, haar hereniging met haar moeder verkwanselde, en vreugde voelde toen ze hoorde dat de vijand haar broer had gered. Ze is De Tijd. De Tijd nuanceert, maar relativeert niet. De Tijd probeert te duiden. De Tijd weet dat iedereen zijn verhaal heeft. Voor de Tijd is elk verhaal even belangrijk. De Tijd beseft dat sommige voorvallen uit het verleden zullen worden onthouden, en andere niet. Soms wordt vergeten wat relevant is, en blijft men vertellen wat niets te betekenen heeft. De Tijd heeft geen voorkeur. Wat mensen herhalen, wat ze verzwijgen, is toch willekeurig. De Tijd hoopt dat vroeg of laat de onwaarheden aan het licht komen, maar de Tijd is niet naïef. De Tijd weet dat ook leugens zullen overleven. Soms verzwijgt de Tijd ook wel zaken. Je hoeft maar naar haar gezicht te kijken om te weten dat er gebeurtenissen zijn waar ze niet over wil praten. Ooit zal ze ermee naar buiten komen, misschien, maar nog niet nu. De Tijd kan wachten. De Tijd heeft geduld, ze heeft alle tijd.

Anna vertelt aan de Tijd dat ze van plan is het genocidemuseum te

bezoeken. O, dat is goed, zegt de Tijd, dat gaat over mijn tijd! In dat museum zijn veel verhalen. Ze zijn allemaal triest, werkelijk in-triest. Er zijn vandaag nog altijd mensen die beweren dat ze zijn gelogen. In Turkije vooral. Daar zegt men dat we overdrijven. Maar iedereen weet toch wat overdrijving is? Overdrijving is waarheid die haar geduld heeft verloren. Ik kom om precies daarover te schrijven, zegt Anna. Hoe ga je dat dan doen, vraagt de Tijd, je bent niet van hier en je hebt het niet meegemaakt. Ik ga proberen me een voorstelling te maken, antwoordt Anna. Denk je dat je dat kunt, vraagt de Tijd. Ik weet niet of het me gaat lukken, zegt Anna, maar ik wil het wel proberen. Dat is mooi, antwoordt de Tijd, dat is het enige wat we nu nog kunnen doen. Erover vertellen, alles benoemen en verwoorden, de doden een naam geven. Ja, antwoordt Anna. Namen geven en benoemen, dat is belangrijk, dat ga ik proberen. Ze pakt haar telefoon en tikt het woord NAME.

Anna vindt op de luchthaven een bus die haar meteen naar het genocidemuseum brengt. Het museum bestaat uit een modernistisch gebouw en een monument van betonnen bogen boven een eeuwige vlam. In het museumgebouw liggen in grote uitstalkasten de bewijsstukken van een gerichte genocide. Anna luistert naar de gids, leest de borden, bekijkt de foto's. Ze denkt aan Duifje en wordt door schaamte overvallen. Schaamte omdat ze hier zo weinig van wist, schaamte omdat dit is gebeurd, schaamte omdat ze weet dat het in de toekomst opnieuw zal gebeuren. Ze heeft het gevoel dat ze weet wat haar te doen staat. Ze haalt haar telefoon boven en tikt SHAME. Ze wil toevoegen dat schaamte een heel krachtige motor is, die kan voorkomen dat de geschiedenis zich herhaalt, en die mensen steunt in hun overtuiging van 'dat nooit meer'. Ze wil noteren dat schaamte ons onderscheidt van de dieren, en aan schuld verwant is.... Maar ze komt er niet aan toe. Haar oog valt op haar schermje en ze schrikt. NAME en

SHAME ziet ze staan in hoofdletters. Zo naast elkaar klinken die twee woorden niet meer half zo verheven als ze ze heeft bedoeld. Benoemen en beschamen, is dat niet wat op het internet voortdurend gebeurt? Is ze daarvoor helemaal tot hier gekomen, om dat te doen? Haar ontsteltenis te voelen opkomen, hem neer te schrijven, en dan met lezers te delen? Te laten zien dat het aan haar niet heeft gelegen, dat zij aan de goede kant staat, dat haar niets valt te verwijten. Zoals de gedachten bij haar opkomen voelt ze ineens behoefte aan frisse lucht. Ze doorloopt de bookshop zonder de boeken een blik te gunnen, en spoedt zich naar buiten .

Bij het verlaten van het gebouw worden de bezoekers vanzelf naar het gedenkteken onder de betonnen bogen geleid. Het vuur blijft ondanks de felle wind branden. Deze eeuwige vlam, tikt Anna op haar telefoon, is een treffende metafoor voor wat een geschreven tekst voor een genocide kan betekenen: met woorden eeuwigheidswaarde verlenen aan de doorstane tragiek, vertellen *wie es wirklich gewesen ist*, en de lezer de mogelijkheid bieden om zich met de slachtoffers verbinden. Literaire teksten die niet over verbondenheid gaan, gaan namelijk nergens over. Door de stemmen uit het verleden te laten opklinken... blablablaaa. Anna tikt niet verder. Uit de boxen achter haar klinkt marsmuziek. Om haar heen maken mensen foto's. Sommigen leggen witte anjers neer. Er zijn er die bidden... Anna kan met haar gedachten niet voort. Wat moet ze met haar verontwaardiging? Verontwaardiging leidt tot het Grote Gelijk, en heeft de neiging tot gedram te leiden. Ze moet op het bankje gaan zitten. Ze deletet alles wat ze heeft geschreven en tikt: LAME.

Naast haar komt een jongeman zitten. Hij heeft een goedlachs gezicht en is modieus gekleed. Hij heeft een telefoon vast zoals die van Anna. Hier is een sneltoets, zegt hij hulpvaardig. Daarmee kun je een hele Notitie ineens verwijderen. Dan hoef je niet alles letter per letter te wissen.

Anna bedankt hem voor de tip, en ze raken in gesprek. Zijn naam is Tarverdyan. Hij is websiteontwerper, maar hij is zijn carrière begonnen als acteur. Toen hij zeventien was moest hij voor twee jaar naar het leger. Gelukkig kon hij cello spelen, en via een bevriende kolonel kreeg hij een plaatsje in het orkest van de president. Het orkest begeleidde toneelvoorstellingen. Op een keer was een acteur ziek, en werd Tarverdyan gevraagd de rol over te nemen. Zo werd hij op zeventienjarige leeftijd acteur. Hij speelde later op de televisieomroep. Nu heeft hij een jong gezin. Op zijn telefoon laat hij Anna foto's zien van zijn pasgeboren meisje, ook van zijn driejarige zoontje, en van zijn vrouw. Het zijn moderne, stadse mensen, zoals je ze overal in Europa ziet.

Het gesprek tussen Anna en Tarverdyan zal de rest van haar verblijf in Armenië blijven duren. Ze zullen over alles praten, over de genocide, over de Turken, over hun familie, over de zeden in Armenië en in België. Naarmate ze elkaar langer kennen, zal hij vrijmoediger worden. Hij zal over zijn relaties met vrouwen praten, en over zijn huwelijkse leven. In het begin vindt Anna dat prettig. Ze leert veel bij en krijgt een interessante inkijk in het leven van een jong Armeens gezin. Maar na een tijd begint zijn toon haar te hinderen. Wat hij zegt strookt niet met wat ze in het hedendaagse Jerevan denkt te zien. Hij vertelt over hoe hij als piepjonge acteur de actrices in de coulissen verleidde. Hij ging op de oudere vrouwen van het gezelschap af, omdat jonge vrouwen voor een man te riskant zijn. Een meisje van zijn leeftijd ontmaagden zou hebben betekend dat ze hem kon chanteren. Ze had kunnen beweren dat hij haar had verkracht, en dan zou hij verplicht zijn geweest om met haar te trouwen. Bij oudere vrouwen daarentegen ben je veilig. Als zij je ervan beschuldigen hen te hebben ontmaagd, maken ze zichzelf alleen maar belachelijk. Maagdelijkheid is voor Armeniërs nog altijd een hoog goed. Dat heeft te maken met de

genocide. Toen werden veel vrouwen door de Turken verkracht. Sindsdien zijn de mannen voorzichtig. Je wil toch niet het kind van de vijand opvoeden? Voor ze een meisje daten onderzoeken ze haar reputatie. Ze worden daarbij geholpen door Facebook. Daar kun je zien welke gemeenschappelijke vrienden je met haar hebt. Die bel je op om even te horen. Mannen helpen elkaar, ze zullen over de maagdelijkheid van een meisje niet liegen, zelfs niet als het hun nicht is, of hun buurmeisje. Vrouwen wel, met Armeense vrouwen moet je uitkijken. Ze liegen om elkaar in te dekken. De vrouwen worden in Armenië erg vrij gelaten. Zijn vrouw, bijvoorbeeld, heeft de toestemming om met een andere man naar bed gaan als ze dat wil. Kiest ze daarvoor, dan moet ze wel de gevolgen dragen. Dan verliest ze alles, ook het huis en de kinderen, dat weet ze. Voor zijn zoon geldt hetzelfde. Hij zal vrij worden opgevoed, maar hij moet instaan voor zijn keuzes. Mocht hij beslissen om homo te worden, dan zal hij zich niet meer zijn zoon mogen noemen...

Het duurt een tijd voor Anna beseft dat Tarverdyan niet de persoon is voor wie hij zich uitgeeft. Hij is geen websiteontwerper die cello speelt, op jonge leeftijd aan een theatercarrière is begonnen, en nu vader is van kleine kinderen. Hij is de Tijd. Hij is een andere tijd dan Duifje, maar evengoed de Tijd. Deze Tijd heeft mogelijkheden. Deze Tijd voelt zich vrij. Deze Tijd heeft het gevoel dat de toekomst open ligt. Voor deze Tijd is immers niets uitgesloten. Het is nog mogelijk dat meisjes worden onderzocht tot in het diepste van hun ziel. Het is nog mogelijk dat een vrouw wordt verworpen omdat ze geen maagd meer is. Het is nog mogelijk dat een vader zijn zoon verstoot omdat hij homo is. Deze Tijd is le temps perdu van de toekomst, de voorspelbare, te voorziene verloren tijd. Deze Tijd trappelt ter plaatse, struikelt over zijn eigen voeten. Deze Tijd is alle delen van de geschiedenis waar geen lessen uit zijn getrokken.

Deze Tijd geeft Anna inspiratie. Ze vat een plan op, een doortrap opzet, een 'stratagème'. Ze vraagt aan deze Tijd of ze over hem mag schrijven. Natuurlijk, zegt hij, doe maar. Ook als je weet dat ik het helemaal niet met je eens ben, vraagt Anna, en men je in mijn land om je opvattingen zal veroordelen? Des te meer, antwoordt hij, dan zullen mensen mijn argumenten horen. Argumenten die je neerschrijft, maken je respectabel. Hoe meer mensen hierover horen, hoe beter. Schrijf het op en publiceer het. Stap in de cirkel waar je niet uit kunt: wat je opschrijft wordt vanzelf groot en belangrijk. Alles wat je over Armeense mannen schrijft bewijst ons punt, ook het negatieve. Je denkt dat je over onze moraal schrijft, maar eigenlijk schrijf je over de genocide. Er is ons kwaad aangedaan, en dat heeft onze opvattingen beïnvloed. Onze houding is een reactie op het verleden dat ons deed bloeden.

Anna denkt aan Duifje. Ze denkt aan haar geduld, aan haar mededogen. En ze zegt bij zichzelf: schrijven is syncen. Je zet de ene tijd tegenover de andere, en je bewijst de lezer daarmee een dienst. Je verhindert dat tijden die tot het verleden behoren - omdat ze beschamend zijn, omdat ze retrograde zijn, omdat ze infaam zijn - in de toekomst blijven doorlopen. Je zet bakens in de tijd, sluizen, terugslagkleppen, om te voorkomen dat waar je aan voorbij was, terugkeert. Je voorkomt dat verworven inzicht weer verloren gaat. Je geeft de achteroplopende Tijd de kans om bij te benen. Anna ziet het voor zich: ze gaat een tekst schrijven over hoe een genocide wordt ontkend, in de tijd doorwerkt, en mettertijd door de enen wordt geduid, en door de anderen wordt geperverteerd. Ze hoopt daarmee zowel Duifje als Tarverdyan een stem te geven.

Maar het loopt natuurlijk anders. Op de laatste dag van haar verblijf in Armenië brengt Tarverdyan haar naar de luchthaven. Voor ze incheckt wil hij graag nog één ding van haar weten. Of het goed voelt. Wat bedoel je,

vraagt ze. Die gevoelens van superioriteit, zegt hij, word je er warm van? Ik weet niet wat je wil zeggen, antwoordt Anna. Ik vraag of je ervan kunt genieten, zegt hij, van dat vormgeven aan je afkeer van een man als ik. Je lezers duidelijk maken dat je veel 'correcter' bent dan hij. Mij een lesje leren. Ik heb je gezegd wat ik vind, antwoordt Anna. Jullie roepen een onderdrukking van honderd jaar geleden in om je vandaag als patsers te gedragen. Ik ken je wijsje, antwoordt hij, dat heb je ondertussen voldoende duidelijk gemaakt. Maar komt het bij je op dat ik je ergens mee heb willen confronteren? Wat bedoel je, vraagt Anna. Stel dat ik een Westerse man was geweest. Dan had je me als een zonderling bestempeld. Dan zou je het niet in je hoofd hebben gehaald om over me te schrijven. Maar ik ben een man uit Armenië. Omdat ik hier woon, en niet ginds, krijg ik in jouw hoofd niet het voordeel van de twijfel. Je schrijft, niet om het over mij te hebben, maar over Armenië. Heb je erbij stil gestaan dat er in dit land ook geschifte zielen kunnen rondlopen, net zoals bij jou thuis? Anna kijkt hem aan. Niets van wat er eerder is gezegd heeft haar voorbereid op deze wending. Bedoel je, vraagt ze, ... maar meer kan ze niet uitbrengen. Ik heb je toch verteld dat ik een acteur ben, zegt hij. Dankzij het leger, weet je nog? Ik was zeventien en ik speelde cello? Anna kijkt van hem weg, en weer terug. Ze beseft dat ze is beetgenomen. Ze begrijpt dat hij haar de leviëten leest in plaats van omgekeerd. In haar gedachten wordt een opvatting bijgesteld, een inzicht verworven. Ze ziet de relativiteit van haar morele suprematie. Ze wordt op haar beurt gesynct.

Wat ze veel later pas zal vertellen, in het gezelschap van een groep schrijvers van wie ze hoopt dat ze haar zullen begrijpen, is haar stratagème. Ze heeft een beproefde tactiek toegepast. Ze koos het vertelstandpunt van de feilbare observator. Ze vernederde zichzelf, legde het schild neer, maar in

een weloverwogen gebaar. Tarverdyan heeft Anna niet naar de luchthaven gebracht. De conversatie aan de incheckbalie heeft niet plaatsgevonden. Hij heeft haar niet met haar vooroordeel tegen Armeense mannen geconfronteerd. Het hele afscheid is verzonnen. Ze heeft de scene toegevoegd om zichzelf onderuit te halen. Het is een stramien dat ze zichzelf heeft opgelegd, een van de omwegen die schrijvers nu eenmaal maken. Liever dan van superioriteitsgevoelens te worden verdacht, wijst ze de balk in haar oog aan. De schrijver is niet zonder schuld – niemand is ooit zonder schuld - en vanuit die premisse benoemt en beschaamt ze, en ze hoopt dat dan minder opvalt dat ze dramt. Haar nederige, vals-bescheiden hurkzit staat haar toe te vertellen wat ze te zeggen heeft: het is niet omdat een schrijver zich een welbepaalde Tijd kan voorstellen, dat hij/zij die ook zal laten gebeuren.

© Anne Provoost en Passa Porta, 2014